

CUMHURİYET DÖNEMİ

Türk Halıcılığı Kitabı

Editör
Aysen SOYSALDI

CİLT II

ATATÜRK KÜLTÜR
MERKEZİ BAŞKANLIĞI

**ATATÜRK KÜLTÜR
MERKEZİ BAŞKANLIĞI**

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını: 539
Kaynak Eserler: 41
ISBN Takım Numarası: 978-975-17-4695-5
ISBN: 978-975-17-4697-9

Editör:

Prof. Aysen SOYSALDI

Redaktör:

Yüksek Kurum Uzmanı Evre ÇORUH

Cumhuriyet Dönemi Türk Halıcılığı Kitabı-2. Cilt
©Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı-2020
Birinci Baskı

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 Balgat-Çankaya/Ankara
Tel: 0312 284 34 18 Belgegeçer: 0312 284 34 65
www.akmb.gov.tr

Grafik - Baskı ve Cilt

Etkileşim Bas. Yay. Tan. Ltd. Şti.
Tel: 0312 384 3136
E-posta: etkilesimbsm@gmail.com

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ AYDIN SAYILI KÜTÜPHANESİ KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Cumhuriyet dönemi Türk halıcılığı kitabı / editör: Aysen Soysaldı .— 1. baskı .— Ankara : Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı , 2020.

3 cilt (x, 1953 sayfa) : fotoğraf, harita, şekil, çizim, belge ; 24 cm .— (AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını ; 539 . Kaynak Eserler ; 41)

Bibliyografik bilgi içerir.

ISBN: 9789751746962 (1. cilt)
9789751746979 (2. cilt)
9789751746986 (3. cilt)
9789751746955 (takım)

HALI -- TÜRKİYE
HALI -- TÜRKİYE -- TARİH
HALICILIK -- TÜRKİYE -- TARİH
SANAT -- HALI -- TÜRKİYE
DEKORATİF SANATLAR -- HALICILIK -- TÜRKİYE
DOKUMA SANATLARI -- HALICILIK -- TÜRKİYE
I. Soysaldı, Aysen II. e.a.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Türk Halıcılığı Kitabı

Editör
Prof. Aysen SOYSALDI

CİLT II

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

Çanakkale (Avunya) Halıları	675
Aydın Uğurlu-Servet Senem Uğurlu	
Dobag Projesi Çerçevesinde Çanakkale-Ayvacık ve Manisa-Yuntdağ Halıları	699
Şerife Atlıhan	
Denizli İli Halıları (Çal ve Güney Yöresi Örnekleri)	743
Aysen Soysaldı-Habibe Kahvecioğlu Sarı	
Van ve Hakkâri Halılarından Örnekler	777
Recai Karahan-Mehmet Kulaz	
Iğdır Yöresi Halıları	829
Ayşe Aslıhan Eroğlu	
Şark Halı Kumpanyası (Şirketi) Sonrası Isparta El Halıcılığı	855
Naile Rengin Oyman	
Feshane Halıları	887
Sevim Arslan	
Bergama Halıları	929
Didem Atış	
Kars Yöresi Halıları	953
Ayşe Aslıhan Eroğlu	
Gelenekli Yahyalı (Kayseri) Halıları	977
Gözde Kemer	
Yahyalı Halıları	1011
Zahide Şahin	
Bünyan Halıları	1027
Zahide Şahin	
Kayseri İpek Halıları	1041
Zahide Şahin	
Kayseri Floş Halıları	1053
Zahide Şahin	
Kırşehir Halıları	1061
Sema Etikan-Filiz N. Ölmez-Hande Kılıçarslan	

Hereke İpek Halıları.....	1101
Aysen Soysaldı	
Hereke Yün Halıları	1135
Hamdi Ünal	
Çayan-Çiğın Halıları (Konya/Ereğli/Çayhan Örneğinde)	1165
Nuran Say	
Ereğli (Konya) Yöresi Halıları	1181
Fatma Nur Başaran	
Karapınar (Konya) Tülü Halıları.....	1223
Hafize Melek Hidayetođlu	
Konya Halıları	1259
H. Melek Hidayetođlu	
Konya Yöresi Yatak Halıları.....	1307
Meral Akan	

DENİZLİ İLİ HALILARI (ÇAL VE GÜNEY YÖRESİ ÖRNEKLERİ)

CARPETS OF DENİZLİ
(ÇAL AND GÜNEY REGION SAMPLES)

Aysen Soysaldı*
Habibe Kahvecioğlu Sarı**

ÖZET

Denizli yöresinin 1000 yıldan beri Türk yurdu olduğu ve bölgeye Oğuz boylarının harmanlandığı yer denildiği bilinmektedir. Çal ve Güney ilçelerinde halı ve kilim dokuma tarihi de oldukça eskilere dayanmaktadır. Bu çalışmada 2006'da yapılan alan araştırması ve 2018'de Denizli'de bir özel koleksiyonda tespit edilen Çal ve Güney halı örnekleri tanıtılmıştır. Çal'da her genç kızın çeyizine en az iki halı yastık, bir maket halısı, halı namazlağı, halı heybe ve bir çift farda kilim dokunur. Bu geleneğin Güney ilçesinde bir çift taban halısı olarak devam ettiği bilinmektedir. 19. yüzyılda başlayan ticari halıcılık faaliyetleri 20. yüzyılda da devam etmiştir. Denizli'de bu dönemde yerel halı modellerinin üretiminin yanında Isparta halıcılığı da yaygınlaşmıştır. Halıcılık Denizli'de az da olsa hâlâ devam ettirilmekte, yerel modellerle birlikte Milas, Döşemealtı, Hereke gibi pazarı olan halı örnekleri dokunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Halıcılık, Denizli, Çal, Güney, Türk Halıcılığı.*

ABSTRACT

It is widely known that Denizli region is one of the Turkish homelands where Oğuz tribes are said to be settled for a thou-

* Prof. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat Tasarım Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları B1.

** Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Teknik bilimler Meslek Yüksek Okulu. El Sanatları B1.

sand years. The history of carpet and rug weaving in Çal and Güney districts has a deep background. In this study, a field survey studied in 2006 and the carpet samples, which were identified in Denizli in 2018, from a private collection of Çal and Güney district, were introduced. At least two pillows, a cedar and prayer rug, saddlebag and a pair of rugs were woven for each young girl's trousseau in Çal. It is known that this tradition is kept with only a double carpet in the town of Güney. Commercial carpets activities, which started in the 19th century, have continued into the first quarter of the 20th. In this period, in addition to the production of local carpet models in Denizli, Isparta modeled carpet weaving has become widespread. In Denizli, the local carpet patterns and carpet samples such as Milas, Döşemealtı, Hereke are still woven.

Key Words: *Carpet weaving, Denizli, Çal, Güney, Turkish carpets.*

Denizli'nin Coğrafi Konumu ve Kısa Tarihi

Denizli ili, Anadolu'nun güneybatısında, Batı Anadolu, Akdeniz ve İç Anadolu bölgeleri arasında bir geçit konumundadır. Doğuda Afyonkarahisar, Burdur ve Isparta; kuzeyde Uşak; güneyde Muğla; batıda Manisa ve Aydın illeri ile komşudur.

F. Sümer'in, Oğuzlar(1980) isimli kitabında yer alan ifadeler ve bazı tarihçilere göre Türklerin bu bölgeye XI. asırdan itibaren gelmeye başladığı, Ünlü Arap Gezgin Ebu El Fida'nın tespitlerine göre XIII. yüzyılın ikinci yarısında batı uçlarındaki Türkmenler'den yalnız Antalya'nın kuzeyinde, Denizli çevresinde yaşayan nüfuslarının 200.000 çadıra yakın olduğu bilinmektedir (Tok (2015, s:221; Bayar, 2007. s:258). Bu ifadeler bölgenin Oğuz yerleşimi özelliğini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Denizli'de Oğuz'un 24 boyunun 23'ü bulunmaktadır. Sadece Alkaevli boyuna ait bir oymak veya aşiret tespit edilememiştir. Bu durum, bölgeye Oğuz boylarının harmanlandığı yer denilmesinin haklılığının bir göstergesidir (Tok, 2015, s:222).

Tarihte Menteşe olarak adlandırılan bölge hakkında F. Sümer şu bilgileri aktarır. "Menteşe sancağında yaşayan oymakların bazıları şunlardır: Kayı, Horzum, Barza, Kızılca-Yalinc, Kızılca Keçilu, İskender Beğ. Burada adı geçen Barza oymağı Oturak-Barza ve Göçer-Barza olmak üzere, iki kol halinde olduğu gibi, ayrıca bir de Güne-Barza kolu vardır" (Tok (2015, s:223-225; Sümer, 1980).

Tok (2015, s:223-225)'a göre; Bölgelerin yerleşim haritasının çıkarılmasında en önemli izlerden biri yer adlarıdır. Denizli'de ilk bakışta Yazır, Avcı, Dodurga, Yüreğil, Evkara (Karaevli), Karkın, Kınık, Eymür, Beydüz ve İğdir boy adlarının yerleşim adı olarak korunduğu görülmektedir. Yörelere bakıldığında ise; Acıpayam ve Serinhisar ilçeleri ile Gireniz'de yerleşim adı olan Kumavşarı, Yazır, Dodurgalar, Karahüyüktaşarı, Evkara Yüreğil, Karkın doğrudan Oğuz'un boy adlarıdır. Çameli İlçesi'nde Kınıkyeri, Tavas-Gökçeler Köyü, Mamalu aşiretine bağlı olan ziraatçi Türkmen taifesindedir. Tavas-Horasanlı ve Tavas-Kızılca Bozoklar'ın Avcı boyudur. Tavas-Çağırğan ve Tavas-Kayapınar Üçoklar'ın Yüreğir boyundandır. Tavas-Seki Köyü de Teke Türkmenleri'nden olup, Bozoklar'ın Salur boyundandır. Kale-Narlı Köyü-Çakallar mahallesinin adı, Bozoklar'ın Bayat boyuna bağlı bir kolun adıdır. Çal, Bekilli, Baklan yöresi Oğuz'un Yazır, Kayı, Beydili, Avcı, İğdir, Kınık, Döğer, Peçenek, Yrva, Bayat, Çavuldur, Yüreğir, Eymir, Salur gibi boyları yerleşmiştir. Çivril yöresi de Beydili, İğdir, Eymir, Yrva, Avcı, Bayat, Yüreğil, Bayat, Kayı, Çepni, Çavuldur boyları yerleşmiştir. Bölgede yer adlarına bakıldığında İğdir, Bayat, Beydilli, Yrva, Şenköy (Çöplü Avcı) boy adlarının yaşatıldığı görülür. Buldan, Güney yöresinde yer adlarından hareketle birçok Oğuz yerleşimi olduğunu görürüz. Genel bir bakışla yöreye Kayı, Avcı, Salur, Bayat, Kınık, Yazır ve Beydili boylarının yerleştiği görülür. Denizli Çukuru, Çardak, Bozkurt, Honaz, Sarayköy ve Babadağ'da Oğuz yerleşiminin ve son döneme kadar Yörük yerleşiminin olduğu alanlardır.

1402'de Timur'un Anadolu seferi sonrasında yöreye ikinci Oğuz göçü gerçekleşmiş ve bölge tamamen Türkleşmiştir. Çal yöresi, Türk fethinden sonra Selçuklu, Germiyanlı, İlhanlı ve Osmanlı hâkimiyetindedir. Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti sonucunda yöreye 1700'lü yılların başlarında Danişmendli Türkmenleri'nin yerleştirilmesi, bölgede bugünkü Oğuz yerleşimini şekillendirmiştir (Tok, 2015:620). Dolayısıyla Denizli ve çevre illerde Oğuz Türklerinin yerleşimi ve hâkimiyeti 1000 yıldır devam etmektedir.

Denizli'de XX. Yüzyılın son çeyreğinde kara tezgâh ve yarı otomatik tezgâhlarda çarşaf, havlu ve bez dokumacılığı yaygın biçimde evlerde ve atölyelerde yapılmış, günümüzde ise ilçe ve kasabalarda yapılmaya devam etmektedir. Denizli antik dönemlerden bugüne tekstil sektöründe pamuklu dokumalarıyla ünlüdür. Denizli merkezi ile Buldan, Babadağ, Tavas, Kızılcabölük ve Kale'de köklü bir pamuklu dokumacılık vardır, Özellikle Babadağ çarşafı, Buldan bezi, dastarı, kuşakları, Kızılcabölük alaca, peştamal ve şayakları ile meşhurdur. Serinhisar'ın kara koyun yününden menevrek, kılçar ve çakşırık dokumaları vardır. Bekilli ve Çal'ın Ortaköy köyünde ak

bez ve alaca bezler imal edildiği bilinmektedir. Buldan'da sarı dastar dokuması ve üzerine yapılan suzeni işlemler hâlen yapılmaktadır. Tavas'ta ise tülbent üzerine el yardımı ile kasnak hareket ettirilerek yapılan, makine işi susma- sarma ve hesap işlemeli mevlit ve namaz başörtüleri ünlüdür. Halı, kilim, heybe, torba, çul, çuval, seccade gibi yün ve kıl dokuma tarihi de oldukça eskilere dayanmaktadır. Özellikle Çal'ın Süller kasabasında ve Güney ilçesi Eziler köyünde halı ve kilim dokumacılığı gelişmiştir.

Bu çalışma tarama modelinde bir betimlemedir. Bahsedilen Denizli halıcılığı verileri 2006'da Çal ilçesinde yapılan alan araştırması ve 2018'de Denizli'de bir özel koleksiyonda tespit edilen Çal ve Güney halı örnekleri belgelenerek oluşturmuştur. Ayrıca yöredeki halıcılık faaliyetleri ile ilgili literatür taraması yapılmış ve kaynak kişi görüşleri alınmıştır.

Denizli'de halıcılık

Geleneksel Türk hayat tarzında olduğu gibi, Denizli'deki geleneksel evlerde döşeme malzemesi olarak halı-kilim gibi dokuma yaygı ve mefruşat eşyalar kullanılır. Hayat denilen sofa ve odalarda minder veya maket adı verilen divan-sedir üzerine halı serilir ve duvara halı yastıklar dayanır. Bu düzen halı yastıklar üzerine örtülen dantelli, kanaviçe işlemeli örtüler ve maket eteği ile tamamlanır.

Fotoğraf 1. Minder ve yastık halısı, Çal-Süller (Soysaldı 2007:833).

Deniz (2000, s:121) tarafından Denizli'nin Güney, Tavas ve Çal yörelerinde halı-kilim dokunduğu, Güney'de dokunan halıların başlıca sergi (yaygı)

malzemesi olduğu, Şehir ve kasaba camilerindeki yaygılardan anlaşıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca XIX. yüzyılda İngilizlerin Batı Anadolu Bölgesinde halı dokuttuğu yöreler arasında Güney, Tavas ve Çal ilçelerini de saymaktadır. Tavas ve Çal yörelerinde halı dokuma geleneğinin yitirildiği, Güney İlçesinde halı, Çal'da ise düz (kilim) dokumanın devam ettiğini, ancak malzeme, boyama, teknik ve desenlerin bozulduğunu belirtmektedir.

Okça (2016:206) makalesinde; Çal-Süller, Güney-Eziler, Çivril-Gürpınar ve Özdemirci, Bekilli, Baklan, Acıpayam-Serinhisar ve Tavas halı, kilim, cicim, zili, tülü dokumacılığı yapılan yöreler olarak saymaktadır.

XX. yüzyılın ikinci yarısında, Denizli'nin her yöresinde olduğu gibi çevre illeri de kapsayan bölgede, Sümerhalı ve özel şirketlerin el dokuması halı üretim çalışmaları ile Isparta halıcılığı yaygınlaşmıştır. XXI. Yüzyıl başında gelişen makine halıcılığı ile rekabet edemeyen el halıcılığının daralan pazarı dolayısıyla üretim azalarak yok olma ile yüz yüze gelmiştir. Bu ticari halıcılığın bazı yörelerde hâlâ devam ettirilmeye çalışıldığı, Milas, Döşemealtı, Hereke gibi pazarı olan halılar dokunduğu bilinmektedir.

Yöre'de 2000'li yılların başında tarafımızca yaptırılan lisans tezi alan taramalarında Denizli'de halıcılık yapan birkaç firmanın turizme yönelik entegre işletmeler kurduğu görülmüştür. Bu işletmelerde iplik üretiminden dokuma ve bitim işlemlerine kadar her aşamasının gerçekleştirildiği birimler bulunmaktaydı. Pamukkale'ye gelen yerli ve yabancı turistlere bu işletmeleri gezme, el dokuması halıcılığı hem aşamalarıyla görme, hem de satın alma imkânı sunulmaktaydı. Ancak bu işletmeler de zamanla kapanmış, yerel yönetimlerin gayretleriyle kurslar açılarak canlandırma çalışmaları yapılmaktadır.

Örneğin Tavas'da açılan Halıcılık kursu ile ilgili bir gazete haberinde (Milliyet 2018: ekonomi haber) eğitici; atölyenin 10 yıl önce kurulduğunu, ikisi ipek sekiz tezgâhta 13 kursiyerle halı dokuduklarını belirtmiştir. Devamında ise "atölyede yün ve ipek halı olarak iki çeşit dokuma yapıyoruz. İpek halıların ebadına ve kalitesine göre dokuma süresi bir yıldan üç yıla kadar sürebiliyor. Yün halılar üç ila altı ay arasında sürüyor. İpek halıları 5.000 liradan başlayarak 100.000 liraya kadar satışa çıkarıyoruz. Halılarımız dünyanın dört bir tarafına gidiyor. Yaklaşık olarak 30 ülkeye ihracat yapıyoruz" ifadelerine yer verilmiştir. Bu atölyede halı dokuma işini halen devam ettiren ustalar; bu işe 15 yaşında başladığını, 25 yıldır halı dokumacılığı yaptıklarını dile getirmişlerdir. Bu atölyeyi ziyaret eden bakan "Halı

dokuyanın sigortasını devlet ödeyecek, Türkiye’de en az 30 bin kişi halı dokuyacak. El halısı ihracatı 1 milyar dolar olacak, Asıl hedefimiz Türk halısını kaybetmeyeceğiz. Hem Türk halısını, desenini, renklerini ve zanaatını tekrar canlandıracağız” ifadelerini kullanmıştır. Bu ifadeler el dokuması halı ustaları için oldukça motive edicidir.

Halı Türleri ve Kullanım Özellikleri

“1970’li yıllarda Denizli-Topraklık mahallesindeki komşularımızdan Çallı Eşe teyzenin çeyiz olarak annesiyle birlikte dokuduğu 2 çift halı yastığı ve minder üzerine serdiği divan (makat) halılarını evinde kullandığı hâlâ gözlerimin önündedir” (Soysaldı anılarından). Onun anlatımına göre; “Çal’da her genç kızın çeyizine en az iki halı yastığı, bir maket-sedir veya minder halısı, halı namazlağı, halı heybe ve yer yaygısı olarak da bir çift farda kilim dokunurdu”(fotoğraf 1; Soysaldı, Paksoy, 2006, s:827-834). Bu geleneğin Güney ilçesinde bir çift taban halısı olarak devam ettiği bilinmektedir. Denizli’nin diğer yörelerinde kullanılan halıların da bu yörelerden alındığı ve öne çıkan halıcılık yörelerinin Çal ve Güney ilçeleri olduğu kaynak kişilerce de ifade edilmiştir (Görüşme, Sezgin, 03/05/2018).

Çal’da dokunan dört tür halı mevcuttur. Bunlar; halı yastıklar, makat (sedir) halısı, halı namazlağı (seccade) ve halı heybelerdir. Güney’de dokunan halı çeşidi ise seccade veya yaygı olarak çift amaçlı kullanılan küçük ebatlı yer yaygılarıdır.

Halı yastıklar; önü halı, arkası düz dokuma olan, katlanarak kenarları süslü dikişle birleştirilen, içi saz dolgulu, hacmine göre hafif bir yastıktır. Bu yastıklar makat veya minder üzerinde duvara dayalı yerleştirilerek arkalık olarak kullanılır. Boyutları ortalama en: 55-60 cm boy:110-120 cm aralıklarındadır. Kısa kenar suyu genişliği: 9 cm dış çerçeve olan ince kenar suyu genişliği: 3-4 cm ve bu kenar suyu sınır bezemeleri genişliği 1 cm ve 3-4 düğümlü olur.

Divan (Sedir-makat) ve minder halıları; Denizli’de makat-maket denilen sedir ve yer minderleri üzerine serilen yolluk şeklinde uzunluğu fazla olan halılardır. Boyutları ortalama en: 90-110 cm boy: 190-260 arası değişmektedir. Geniş kenar suyu: 9-15 cm arası, ince kenar suyu: 3-4 cm kenar suyu sınır bezemeleri genişliği 1 cm olup, genellikle 3-4 düğümlüdür. Halı kilimi veya genişlikleri 3-6 cm arasında değişmektedir.

Halı namazlağı (seccade); üzerinde namaz kılınan genellikle mihrap desenli halılardır. Ancak Denizli Çal ve Güney seccadeleri köşe-göbek desenli de olabilmektedir. Cenazelerin üzerine örtülen, kabristan dönüşü camilere bağışlanan ve ölümlük olarak adlandırılan halılar genellikle seccadelerdir. Boyutları ortalama en; 70-100 cm boy; 120-130 cm arası değişmektedir.

Taban halısı (yer yaygısı); Güney ilçesinde seccadeden daha büyük, bir çift olarak dokunan, divan veya yer yaygısı olarak da kullanılan, en; 100-140 cm boy; 190-250 cm arası değişen ölçülerde halılardır.

Halı heybeler; Genellikle kenarları deri ile saraçlama yapılan küçük eşya veya erzak taşımak için, at eyeri üzerinde kullanılan halı dokumalardır. Bu heybelerin bir ağ parça ile birleşen çift gözü halı olup, boyutları ortalama 50x135 cm'dir.

Yöre Halılarının Tarihlendirme, Malzeme ve Teknik Özellikleri

Yöre'de tespit edilen halı örnekleri dokunduğu yıllar itibariyle, kaynak kişilerin ifadesine göre; en eskisi 1935, en yenisinin ise 1980'li yıllara aittir. 20. yüzyıl ortası olan bu tarihler henüz geleneksel hayat tarzının değişmediği, tarım toplumu olarak nüfus yoğunluğunun köylerde yaşadığı, çeyizin geleneksel hayat tarzına göre evde hazırlandığı ve gelinin ata bindiği, çeyizin de katırlara sarılarak oğlan evine yollandığı dönemdir.

Aynı zamanda ticari halı dokumacılığı dışında, kendi ihtiyaçları için dokudukları yerel halıların yün iplikleri kirmanda eğilmekte ve boyacılar köyleri gezerek anilin ve krom boyalarla bu halı ipliklerini boyamaktadır. Bu şekilde hazırlanan hav-düğüm (ilmelik) iplikleri tamamen yündür. Yörede yün halı ipliklerinin boyacılar boyatıldığı Çal'da yapılan ticaret odası kayıtlarında halı ipi boyacısı bir esnafın bulunmasından anlaşılmaktadır (Soysaldı, Paksoy, 2007: 828). Boyaların sentetik olduğu ve ışık hasılığının iyi olmadığı, bazı renklerin solgun yüzeylerinden ve hav dibinin koyu olmasından ve parlak pembe renginden anlaşılmaktadır (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2. Güney, halı kilimi, kenar örgüsü dokuma detayı (Kahvecioğlu Sarı, 2018).

Halı Dokuma Tezgâhı ve Diğer Araçlar

Yöredeki araç gereçle ilgili terminolojiden de anlaşıldığı gibi halı, kilim vb. dokumaların “ıstar(ıstar)” tezgâhında dokunduğu bilinmektedir. İki yan ağaç ve iki levent, dört ağaçtan meydana gelen basit düzenektir. Bu tezgâhın parçaları olarak “küçü-gücü, varan gelen”, çözgü çubukları ve germe araçları da gereklidir. Halı düğüm ipliklerinin fazlasını kesmek için “halı bıçağı”, hav yüzeyin düzgün kesimi için “halı makası” ve atkı sıkıştırmak için tahta veya demir dişli “kirkit” önemli araçlardır. Ayrıca iplik eğirme için “kirman-iğ”, bükme için “gülcan” ve “çıkırık” kullanılır.

Halı Dokuma ve Düğüm Tekniği; Genellikle Türk düğümü olarak bilinen simetrik, Gördes düğüm tekniği uygulanmıştır (Fotoğraf 3). Nadiren (Denizler kasabası halı yastıklarında) İran düğümü olarak bilinen (Sine, asimetrik, açık) düğümün de kullanıldığı görülmüştür. Dm^2 deki düğüm sayısı 26x28, 28x33 ve 30x38 arası değişen sıklıkta olup, bir süzme ve bir basma atkı olmak üzere, iki ara atkı ile dokunmuştur. Yörede halıların düğüm sıklığı kaygısı olmadan orta ve kaba kalite de dokunduğu, bazı halılarda her iki atkı da halının tersinde görünmektedir. Denizli ve Ege’de pamuk yetiştiriciliğinin yapılması ve iplik fabrikalarının ürettiği pamuk ipliğinin halı çözgü ve atkısına hâkim olduğunu da belirtmek gerekir. Pamuk ipliği kullanılan özellikle Güney ilçesinde dokunan halılarda, Isparta III. tip kalitesinde Çözgü 6/11 Ne., Atkı 6/9Ne. (TSE 43 1992:14) kullanıldığı

söylenbilir. Halıların yan kenar örgüsü iki çift çözügünün ara atkı ipliğiyle alt-üst geçirilip sarılarak yapıldığı, bazılarında ise zemin renginde ayrı bir yün iplikle ara atkıya kenetlenerek kenar örgüsü yapıldığı görülmüştür. Çiti ve halı kilimi ise atkı ipliği ile düz dokuma yapılmıştır. Halı saçakları başlangıçta kısa ve bitişte daha uzun olup, sadece düğümlenerek bırakılmıştır.

Fotoğraf 3. a) Halı yüzü-Türk düğümü, b) halı tersi-düğüm sıklığı detayı (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Çal Halıları

Çal kelimesi Çağatay Türkçesinde Yayla anlamına gelmektedir. Bu yayla köylerinde yaşayanlar geleneklerine bağlı olup, kültürel kimliklerini en iyi koruyan obalardır. Bu ilçenin Bekilli, Süller ve Hançalar gibi önemli yerleşim yerlerinde yaygın olarak halı-kilim dokumacılığı yapıldığı bilinmektedir.

1971'de kurulan Çal Esnaf ve Sanatkârlar Odasına kayıtlı birçok halıcı, halı imalatçısı ve dokumacı vardır. Bu kişilerden 1971 ile 1975 arası kayıtlı halı imalatçısı ve halıcı-kilimci olarak kaydı olan esnaf Çal ilçe merkezi, Süller ve Hançalar kasabalarındandır. Bu dönemde el halıcılığı imalatı yapan altı (6), alıp-satan on (10), halı ipi boyacısı bir (1) zanaatkâr esnaf vardır. Bu sayıya kilimciler de katılırsa yirminin (20) üzerinde halı-kilimci esnaf ve zanaatkârın olduğu görülmüştür. 1985'lere kadar devam eden halı-kilim imalatçısı esnafların çoğunluğu bez dokumacılığına dönmüş ve 2000'li yıllarda bir-iki kişi kalmıştır (Soysaldı, Paksoy, 2006: 828).

Keskin (2007, s:584) tarafından Süller Beldesinde 20 sene önce halı, kilim dokumacılığı yapan 700 tezgâh varken, 2007 de 50'ye düşen tezgâhla devam ettiği ifade edilmektedir. Yörede dokunan halılardan "Çingilli secade"lerin kız çeyizinde önemli bir yeri olduğu da belirtilmektedir. Keskin (2007, s:564)'in yaptığı çalışmada Süller beldesinde tespit ettiği iki halı Ümmügülsüm Cerit tarafından dokunmuştur. Bu halılardan biri 1980 yı-

ında dokunmuş çingilli seccade ve diğeri 1976'da dokunmuş çingilli yolluk (makat-divan) halısıdır. Her ikisi de Türk düğümü ile dokunmuş, çözgü pamuk, düğüm ipliği yündür.

2006'da yapılan alan araştırma sırasında ninelerin torunlara hatıra halı dokudukları, annelerin kendi çeyizlik halı yastık, makat halısı ve halı seccadeleri çocuklarına "Aman iyi koru, bu benim çeyiz halım, ninen dokuydu" tembihleri ile verdikleri dile getirilmiştir (Soysaldi, Paksoy, 2006: 828).

Çal Halılarının Desen Özellikleri

Çal'da dokunan yastık, makat (divan-minder), namazlağı (seccade) ve heybe halılar desen özelliği bakımından farklılıklar göstermektedir. Ayrıca her kasaba veya köyün de kendi karakteristik desen özelliği olduğu belirlenmiştir. Aynı desene sahip halılarda da bazı farklar olmakla birlikte, yerel örneklerde bu gibi değişikliklerin doğal olduğu ve halıya özgünlük kattığı bilinir. Çünkü halı desenleri desen paftası olmadan eski halıdan bakarak veya ezberden dokunur.

Halı yastıklar; dört grupta ele alınabilir. Bu örneklerde Denizler, Süller sepetli, Süller Göllü ve Hançalar halı yastıkları olmak üzere farklı bezeme özelliği görülür.

Denizler kasabasında dokunan bir çift yastık halı İran (Isparta) düğümüyle dokunmuş, renkleri ise; bordo, kırmızı, krem, siyah, turuncu, hardal sarısı, mor ve açık mavi olarak gözlenmiştir.

Fotoğraf 4. Halı Yastık, 1940, Çal-Denizler, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

“Denizler yastığı” olarak tanınan halı çifti $\frac{1}{4}$ desen raporlu olup, tek kenar suyu ile çerçevelenmiştir (Fotoğraf 4). Merkezden açılan sekiz kollu yıldız çevreleyen göbek de sekiz kollu yıldız biçimlidir. Yıldız göbek dört ana yönünde hayat ağaçları dalları, ara yönlerde de paralel çizgilerle süslenmiştir. Bu göbek motifinin uzantıları ise bıtıraklı göz motifleri ile tamamlanır. Köşebentlerde geometrik biçimlerin içi muska (dua nüshası) motifleriyle doldurulmuş ve uçları kazayağı yangışlıdır. Bu köşe motifi Döşemealtı halılarında “heybe köşesi” olarak bilinir (Soysaldı, Aral, 2015:1534; Zaimoğlu, Teker, 2013: 187). Yastığın kenar suyu iki dişeme sınır arasında, üsluplaşmış ucu tomurcuklu yaprak ve yatık S kıvrımlı Üregir-Yüregir damgasına (Atalay, 1992:57) benzer yangışlarla bezenmiştir. Ayrıca iki uçta gözlü beneklerin sıralandığı kısa kenar suyu da yer almaktadır.

Fotoğraf 5. Halı Yastık, sepetli yangış, sol;1935, sağ;1964, Çal-Süller (Kahvecioğlu Sarı, 2018).

Çal’ın Süller kasabasında tespit edilen yastık halıları sepetli olarak adlandırılır. Halı yastık dm^2 de 31x30, Türk (Gördes) düğümü ile dokunmuştur. Bezemelerde kırmızı, yeşil, hardal sarısı, krem, siyah, lacivert, turuncu, gri renkler gözlenmiştir.

Halı yastık merkezinde çift yönlü “koçboynuzu”yla süslenmiş, birleşik iki altıgen göbek yer alır. Göbek merkezdeki sekizgenden iki yönde çıkan hayat ağacı dalları ve boşluklarda sekiz kollu yıldızlar, dört yapraklı çiçekler ve çengellerle süslenmiştir. Bu yastık köşeleri yıldız bezemeli kare ve üçgen

çıkıntılarla biçimlendirilmiştir. Yastığın iki ucunda içi hayat ağacı süslemeli mihrap sıralı ayak yangışları yer alır. Yastık halının dış kenarı eğri (sığır sidiği) yangış ve dişeme ile sınırlanmıştır. Eski örnekte laciverte yakın koyu renkli mavi zeminde kullanılmışken, geç dönemde dokunan sepetli yastık halıda mavi az kullanılmış ve oldukça açık tonda olup, eski örneğin renk karşıtlığı daha uyumludur.

Göllü (Köllü) Yastıklar; Türkçede K ve G sesi farklı ağızlarda birbirinin yerine kullanılmaktadır. Ortada yer alan göbek (madalyon) yangışına Çal'da olduğu gibi Kütahya yöresinde de köllü-göllü denildiğine rastlanmıştır. Bu yastıklarda hâkim zemin rengi kırmızı olup, köşebent ve kenar sularında lacivert, yeşil ve sarı da en göze batan renklerdir. Bu renkler Türk devletlerinin bayraklarında da hâkim olan renklerdir.

Fotoğraf 6. Köllü(göllü) halı yastıklar, 20. Yy. ilk yarısı, Çal-Süller (Soysaldı, Paksoy, 2006:830).

Soldan ilk yastık çiçekli bir kenar suyu çerçevesi olup, zemin $\frac{1}{4}$ (köşe göbek) raporlu, salbekli şemse ve köşebent biçimindedir. Göl merkezinde yer alan yıldız çevreleyen, yeşil, kırmızı, lacivert renkli renk dalgaları dendenla sınırlandırılmıştır. Salbekler yalın hatayı motifi, köşebentlerde basit yaprak ve çiçek motifleriyle doldurulmuştur.

Ortadaki yastık sekiz köşeli yıldız, dört yönlü boşluk kenarı yaprak ve çift gözle süslenmiş, uçlarda da kazayağı motifleriyle sonlandırılmıştır. Kö-

şebentler basamaklı sınırları çiftli koçboynuzu (koçak) ile sonlandırılmış, basit çiçek, yaprak, tomurcuk motifleriyle doldurulmuştur. İki uçtaki kısa kenar suyunda üçgen mihraplı nişler içinde yalın hayat ağacı motifleri yer almaktadır.

Sağdaki yastık zikzaklı (sığır sidiği-eğri yangış) bir kenar suyu çerçeveli olup, zemin $\frac{1}{4}$ (köşe göbek) raporludur. Gölünün merkezindeki göz motifini tırnaklı kahverengi, beyaz (doğal ak yün) ve sarı renkli dendanlı renk dalgaları çevrelemektedir. Bu gölün altıgen bir çerçevesi ve üzerindeki yalın bezemeler zemin boşluğunu süslemektedir. Köşebentler basamaklı kenarlıkla sınırlanmış, içleri de göncagül ve rozet çiçekleriyle doldurulmuştur.

Fotoğraf 7. Halı yastık, boynuzlu yangış, 20.yy. ortası, Bekir Koyu evi, Çal-Hançalar (Soysaldı, Paksoy, 2006: 829).

Hançalar kasabası halı yastık çifti örneği (fotoğraf 7) $\frac{1}{4}$ çeyrek raporlu olup, orta eksende simetrik, hayat ağacı motifi yer almaktadır. Bu hayatağacı dalları Süller kasabasında “boynuz” denen, hançer yapraklar, üsluplaşmış sümbül ve çiçekli bitki bezemelidir. Yastığın iki yan kenarında simetrik şamdan bezemeleri yer almıştır. İki uçta mihrap sıralı kısa kenar suyu ve dışta eğri su yangışlı kenar çerçevesi ile süslenmiştir.

Divan (makat) halıları; Denizli’de makat-maket de denilen divan (se-dir) üzerine serilen yolluk şeklinde uzunluğu fazla olan halılardır. Genellikle divan halıları tek göbekli olmasına karşın, yolluklar uzun olduğu için üç

göbeklidir. Divan halıları cıngıllı ve boynuzlu halı gibi iki desen en yaygın dokunan örneklerdir. Bu bezemeler Türkiye’de pek benzeri olmayan, en özgün halı örneklerindendir denilebilir.

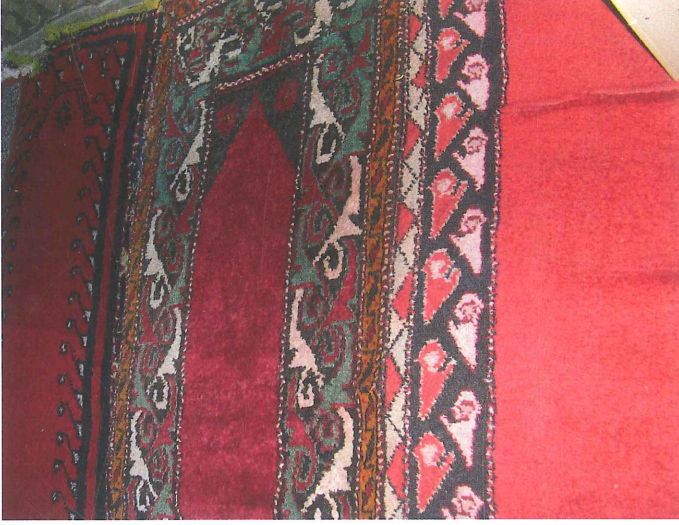
Fotoğraf 8. Çal yolluk halısı, 85x335 cm². Burdur Müzesi, Env: 110.54.83 (Soysaldı, 3013)

Fotoğraf 9. Divan (cıngıllı) halısı, 1968, Çal, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018).

Fotoğraf 9’da görülen yörede sık rastlanan ve Çal’ın cıngıllı halısı olarak bilinen halılardandır. Dm²deki düğüm sayısı 31x33, Türk (Gördes) düğümü ile dokunmuştur. Halı bordo, krem, fıstık yeşili, siyah, lacivert, turuncu, pembe ve mor, hardal sarısı renklerde. Bu maket halısı üç kenar suyu ile çerçeveslenmiş, zemini ise ¼ simetrik rapor tekrarludur. Birimler antinaturalist yaklaşımla biçimlendirilmiştir.

Dıştan içe ilk kenar “devecik suyu” olarak bilinir. Oturan deveye benzetilen bu küçük yangış Divan-ı Lugat-it Türk de “Bayındır boy damgasıdır” (Atalay, 1992:56). Halıyı çevreleyen ortadaki geniş ana kenar suyu “üç iplik rumili geçme”, iç kısımda ise “dişeme” sınır süslemesi yer almaktadır.

Fotoğraf 10. Halı seccade, Sultan Murat Camii, Üsküp-Makedonya (Soysaldı, 2005).

Çal halılarında sık rastlanan “üç iplik rumili” kenar suyu ile zikzaklı ince kenar suyu Makedonya-Üsküp’te tarafımızca yapılan 2005’deki alan araştırmalarında Üsküp Sultan Murat Camii seccade halılarından birkaçında gözlenmiştir. Ayrıca bu Çal halısının hav yüksekliği 1.3cmdir. Üsküp halı seccadelerinin de hav yüksekliklerinin buna yakın olduğu gözlenmiştir. Bu durum Atatürk’ün baba tarafı soyunun da dayandığı Aydın tarafından Balkanlara göçen Yörüklerle açıklanabilir (Güler, s:975 erişim:29.12.2018). Denizli-Çal ve Aydın-Söke (Ege) bölgesi yörükleri muhtemelen aynı Oğuz boyundan gelmektedir. Ayrıca bu kenar suyuna Azerbaycan Şirvan halılarında da sıkça karşılaşılr (Muradov, 2008:127-138).

Bu halıların farklı kenar suyu desenlerine de rastlamak mümkündür. Örneğin Fotoğraf 11’de görülen yıldız çiçekli tırnaklı yaprakların zikzak düzende yerleştirilen beyaz zeminli kenar suyu Döşemealtı halıları olarak bilinen göller bölgesi halılarından Burdur yerel halılarında “mersin yaprağı ya da mersinli su” adı verilen yaygın görülen kenar suyudur (Soysaldı, Aral, 2015:1537-1538).

Fotoğraf 11. Çal-Süller maket (çingilli) halısı, (Soysaldı, Paksoy, 2006)

Çingilli (Çingilli) Göbek: Zemin deseni yörede “çingilli halı” olarak ün salmış köşe- göbekli halı biçimindedir. Bu halı göbeği merkezinde sekiz kollu yıldız ve bu kollardan dört ana yöne yalın hatlı tarzı çiçekler ile ara yönlere tırnaklı hançer yapraklar görülür. Bu yapraklardan üçer adet uçları tomurcuklu sarkıklar çıkar ki bunlar halıya çingilli-çingilli adını vermektedir. Bu göbeğin dikey yöndeki iki ucunda da süsleme sanatlarında salbek denilen üsluplaşmış çiçekler görülür. Bu halılarda çingilli göbeğin $\frac{1}{4}$ 'ü köşelerde yer alır (Fotoğraf 8,9,11).

Boynuzlu (Çal desenli) Göbek: Çal halısı olarak bilinen çingilli halılarda görülen ikinci göbek örneği ise “boynuzlu” olarak adlandırılır. Bu göbek renk ve biçimlerinde bazı farklılıklar olmasına rağmen ana kurguda $\frac{1}{4}$ simetrik düzenlenmiştir. Zemin göbeğinde dikey orta eksenindeki daldan simetrik çıkan üsluplaşmış çiçek, meşe yaprakları ve “boynuz” adını veren kenarları tırnaklı iki hançer yaprak ve yanlarda iki yönlü şamdan motiflerinden oluşmaktadır. Kenarlarda şamdanları içine alan sınırlarla göbek zemini mor renkli doldurularak göbek oluşturulmuştur.

Fotoğraf 12. Çal-Süller maket (Boynuzlu) halısı, Denizli Çal-Süller (Soysaldı, Paksoy, 2006)

Fotoğraf 13. Divan Halısı, Boynuz-şal ve Şamdan motifli, 1950, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018).

Fotoğraf 13'te görülen boynuzlu divan halısı Türk-Gördes düğümlü ve dm^2 deki düğüm sayısı 30×38 'dir. Halının yarısından itibaren kenar suyu zemini ve motif sınır(kontur)larında renk değişikliği gözlenmiştir. Halının renk dağılımı kırmızı, yeşil, siyah, mavi, sarı, turuncu, kahverengidir.

Bu halı kenarları mine çiçekli iki ince kenar suyu ile sınırlanan geniş su ile çerçevelemiştir. Kenar suyunda S kıvrımlı dal üzerinde tırnaklı yaprakların içi çiçekli ve simetrik biçimlidir. Zemin deseni merkezde ve köşelerde $\frac{1}{4}$ simetrik rapor tekrarlı olup, dikey orta eksene bağlantılı hayat ağacı biçiminde düzenlenmiştir. Ağaca bağlı üsluplaşmış çiçek, yaprak ve boynuz(-hançer yaprak, şal) süslemelidir. Yan boşluklarında çift yönlü simetrik, kısa kenarlardan içe yönelmiş, şamdan motifleri yer almaktadır. Zemin boşlukları “üç benek” ve çiçek motifleri ile doldurulmuştur.

Yörede “Boynuz” adı verilen motif Türk süsleme sanatlarında “şal motifi” olarak bilinmektedir. Ayrıca bu boynuz denilen motifler Azerbaycan, Tebriz ve diğer doğu mitolojilerinde, dolayısıyla Türk mitolojisinde var olan inanç sistemlerindeki sembolizme dayanmaktadır. Bununla birlikte Azerbaycan ve Tebriz Türkleri tarafından “Buta” od-alev, çiçek örüğü (tomurcuk), çam kozalağı, badem, Tavus kuşu gibi birçok benzetme isimler de verilen sembolik bir motiftir. L. Kerimov “Buta”nın özellikle “Od”a tapınan insanların yaşadığı bölgelerde Azerbaycan, Hindistan ve İran’da daha sık kullanıldığına, Azerbaycan’ın eski putperest merkezleri olan Bakü, Gence, Muğan, Salyan, Serab, Nardaran, Surahani, Şize, Tebriz ve Erdebil halılarında “Buta” motifi bulunduğuna dikkat çekiyor (Paşayeva, 2011: 99-110; Kerimov, 1983:88; Efendi ve Aliyeva. 1998:38-39).

Halı namazlağı (seccade) desenleri; İslam inancında Kabe'ye yönelme sembolü olan, mihrap desenli halılardır. Kenar suları sedir halılarında olduğu gibidir.

Fotoğraf 14'de görülen halı seccade bir geniş bir ince kenar suyu ile çerçevelenmiş zemini mihrap desenlidir. Geniş kenar suyu S kıvrımlı dal bağlantılı asimetrik, yalın biçimlendirilmiş rumi, hataî ve tırnaklı yapraklardan oluşmaktadır. Bu kenar suyu da yörede yaygın bezemelerden olup Gördes halı bordürlerinin kökleri veya kötü kopyaları mı sorularını akla getirmektedir. Beyaz renkli ince kenar suyunda Oğuz boylarından salgur(salur ۸) damgası çift yönlü sıralıdır (Atalay, 1992: 56).

Fotoğraf 14. Halı namazlağı, Çal ilçesi, Süller Kasabası, 120x90 cm². (Soysaldi, 2006).

Zemin mihrap desenli olup $\frac{1}{2}$ simetrik raporludur. Mihrap kenarlarında renk sıralı iki sütun üzerinde üçgen kemerlidir. Mihrap nişi içinde üç şamdan bulunmaktadır. Orta eksende vazo biçimli bir kaideden çıkan ve mihrap tepesiyle bağlantılı üç parmağı büyük kenarlarda küçük iki çengelli çıkıntı ile beşe tamamlanan el motifi dikkat çekicidir. El ayası üzerinde üst üste üç sıra, göz motifli süsleme görülmektedir. Bu el motifindeki üç parmak ve yedi adet göz sayısı Bektaşî geleneğindeki “Üçler, Yediler” sayısını hatırlatmaktadır. İki yandaki şamdanlar da bir kaide üzerinden çıkan süslü sap üzerinde açılmış birer lâle biçimindedir. Bu şamdanlardan çıkan iki ışık mihrap tepesindeki kitabeye ulaşmakta ve kitabe içinde yazan الله lafzının yalın biçimi yer almaktadır. Bu kaide kırmızı bir lâle ile taçlanmıştır. Ayrıca

tabanlı kısmı ortada hataî, iki yanda yarım elma motifleri ile süslenmiştir. Üst köşelerde mihrap tepesinden çıkan simetrik dal ucunda çiçekler ve şal(Boynuz-but) ve basit hayat ağacı motifleri dolgu olarak uygulanmıştır.

Halı seccade bezemelerindeki el motifi sembolik olarak İslam dünyası halk inanışında Hz. Fatıma eli olarak bilinmekte ve “Ehli Beyt”i ifade etmektedir. Bir işe başlarken veya yemek pişirirken bereketli ve lezzetli olması için “benim değil Fatıma anamızın eli” denilmektedir. Bu nedenle nazar değmesine (kem göze) karşı “El motifi” takıda, halı, kilim vb. dokumalarda sık görülen bir yangıdır. Bu inanışın temelini oluşturan Araplarda da el motifinin sembolik ifadeleri ve Kuran-ı Kerim ayetleri vardır. Taşdelen (2009: 219) “Adeta insanın ‘dil’i insan iradesinin, ‘eli’ ise kudretinin tezahür yeridir” der. Aynı metinde(2009:229) “hem ‘el’, hem de ‘renk’ in çağrışımlarından beraberce yararlanılarak, sembolik ifade tarzları ortaya konulmuştur. Renklerine göre eller üçe ayrılmaktadır: a) Beyaz el; Sırf iyilik olsun diye ve istenmeksizin ihsan ve infakta bulunan el. b) Yeşil el; Kendisine yapılan iyiliğin karşılığını veren el. c) Siyah el; Yaptığı iyiliği başa kakan el” olarak tanımlanmaktadır. Yine Taşdelen (2009:220) (Feth suresi 48:10) “Şüphe yok, sana biat edenler, muhakkak ki, Allah’a biat ederler. „Allah’ın eli’ onların ellerinin üzerindedir”, zira onlar, eli diğer ellerin üzerinde olan Hz. Peygamber’e bey’at etmek suretiyle Allah’a bey’at etmiş oluyorlardı. İkinci anlamda, ayette geçen ‘yed-el’ kelimesini ‘kuvvet’ manasında kullanarak ayetin ‘Peygambere yardım etme hususunda Allah’ın gücü onların gücünün üzerindedir” denilmektedir.

Bu seccadedeki yeşil el; “Allah’ın eli”nin-gücünün simgesi ve “Kendisine yapılan iyiliğin karşılığını veren el” simgesi olarak namaz(salat) anında Allah’a şükürü hatırlatan ve huşuyu sağlayan bir motif olarak düşünülebilir. Şamdan ışığı da Allah’ın nurunu simgelemekte, lüle motifleri ise Allah lafzının sembolü olarak bilinmektedir.

Azerbaycan’da Gence-Qazak, Şirvan halı seccadeler de “el ve buta (Şal-boynuz)” motifi yaygındır. Mihrap üst köşelerinde simetrik, beş parmaklı el motifleri dua eden insan ifadesi olarak yorumlanmaktadır. Buta motifleri; Şirvan buta, Gence buta, Xila buta, Sarabi buta, Simvolik buta, Şabalıd buta, Aileli buta, Balalı buta, Kösülü buta vs. çok çeşitlidir (Qadirova, 2008, s:73, 82,94-96, şekil 8,11, 18,19,20).

Çal ve Güney'de benzer halı desenleri

Fotoğraf 15. Halı namazlağı, 1970, 79x136 cm². Çal, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 15.de görülen halı Türk-Gördes düğüm tekniğinde dokunmuştur. renkleri; kırmızı, sarı, turuncu, krem, fıstık yeşili, siyahtır. Halı secade dört adet kenar suyu ile çerçeveselenmiştir. İki ince, kenar suyu eğri yangış da denilen sığır sidiği, aradaki geniş kenar suyu S kıvrımlı yapraklı çiçek bezemelidir. İçteki beyaz zeminli geniş kenar suyunda çift yönlü eli belinde motifi görülmektedir. Bu motif Döşemealti halılarında Nacak olarak bilinmektedir. Halı zemininde orta eksende esas yangış olarak birbirine ekli alev biçiminde, içi Oğuz boylarından salgur(salur ı) damgası yer almaktadır (Atalay, 1992: 56). Ayrıca zemin ve köşe boşlukları bitirak yangışlarıyla doldurulmuştur. Seccadenin mihrap üstünde sarı, alt köşeliklerde beyaz zemin rengi, secde yönünü belirlemek için olsa gerektir.

Bu halının bir benzeri, zeminde üç sıralı motifi, iki geniş kenar suyu aynı olan seccade halı, Uşak Zincirli Camisinde tespit edilmiştir (Ürer, 2007:125). Ayrıca bu halının Soma Bergama halısındaki modeli tekrar ettiği ancak ona göre daha açık renkli olduğu ve Çal'a özgü tüm özellikleri içerdiği belirtilmektedir (Alantar, 2006:176).

Fotoğraf 16, 17'de görülen iki seccade örneğinden Çal halısı dm²'deki 28x29 düğüm sıklığına sahip Türk düğümü ile dokunmuştur. Renkleri;

kırmızı, turuncu, krem, açık yeşili, siyah, açık mavi, hardal sarısıdır. Güney halısı dm^2 de 28×28 düğüm sıklığı olup, Türk düğümü ile dokunmuştur. Halıda abraj, kenarda marullanma, halının üst kenar ile alt kenar genişliği arasında 8 cm fark gözlenmiştir. Bu durum halının ticari bir kaygı ile dokunmadığını aile ihtiyacı olarak ve acemi biri tarafından dokunduğunu göstermektedir. Renkleri; kırmızı, sarı, krem, pembe, şeker pembe, turuncu, kahverengi, mor, açık mavi, fıstık yeşili olarak gözlenmiştir.

Fotoğraf 16. Hayat ağaçlı Seccade örnekleri Çal halısı, 1939, 84×129 cm^2 .

Fotoğraf 17. Hayat ağaçlı Seccade Güney halısı 1959, 101×174 cm^2 . Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018).

Her iki halının teknik özellikleri aynı olmakla birlikte Çal örneği çok kullanılmış ve eskimiş olmasının yanında renkleri de solmuştur. Benzer renklere sahip örnekler renk parlaklığı ve solmanın derecesini göstermesi bakımından önemlidir.

Ayrıca her iki seccadenin de çift mihraplı zeminindeki hayat ağacı motifi aynı olup biri üç, diğeri beş çift simetrik dallıdır. Hayat ağacının her dalında üç çınar yaprağı yer alır. Ağacın kökleri ve tepesi Çal örneğinde rozet çiçekli, Güney örneğinde ise dörtlü kazayağı ve iki yanı hilal yangışlıdır. Ancak kenar suları ve köşe dolgu motifleri yörenin desen karakterini yansıtmaktadır. Çal örneğinin kenar suyunda ince su sığır sidiği, geniş su dörtlü "Kazayağı", köşeler üç dallı çiçek yangışlıdır. Güney örneğinin kenar suyu ise dal bağlantılı simetrik yaprak ve çiçek, köşe kenarlarında muska ve ince dallı yaprak bezemelidir.

Bu seccadelerin bir benzeri 2001 yılında, Uşak Aliğa Camisinde tespit edilmiştir. Bu halı 34x36 düğüm sıklığı kalitesinde, yün malzemelidir. Geniş kenar suyu aynı, zemindeki hayat ağacında orta eksene alev (fotoğraf 15'de) ve yıldızlardan çıkan üç yapraklı dallar yerleştirilmiştir (Ürer, 2007:100).

Güney Halıları

Denizli'nin kuzey ilçelerinden Güney, Uşak iline sınır komşusudur. Bu sınır ilişkisi sonucu 19. yüzyılda Uşak'ta yoğun olarak sürdürülen halıcılık faaliyetlerinden de etkilenmiştir.

Bu dönemde Anadolu'nun her yöresinde olduğu gibi Uşak çevresinde de bir yandan büyük boyutlu ticari halılar dokunurken, diğer yandan da çeyiz için küçük boyutlu yaygı ve seccade halılar dokunmaktadır. Genellikle Yörüklerin dokuduğu halıların kasabalara getirilip satılması da yaygın bir durumdur. Bu halıların ebatları 125x280 cm civarında, tamamen yün malzemeli, düğümleri orta sıklıktadır. Bu seccadelerin çok eski örneklerinde mihrap olmadığı, kenar suyu ve zeminde yıldızlı bezemelerin yer aldığı, kırmızı, siyah, beyaz ve koyu mavi renklerle dokunur (Küçükerman, 1990:28).

Bu çalışmada yer alan Denizli Güney ilçesi halı örneklerinin çoğunluğu 20. yüzyıl ortalarına rastlayan 1935 ile 1965 yılları arasında dokunmuştur. Bu dönem pamuk çözüğü ve atkı ipliklerinin piyasada hazır bulunması nedeniyle sadece ilmelik-düğüm ipliklerinde yün kullanılmıştır.

Deniz (2000:121) "Güney halılarının köy camilerinde bulunan eski örneklerinde malzemenin yün olduğunu, XIX yüzyıldan kalma ve günümüz örneklerinde atkı ve çözüde pamuk kullanıldığını yazar. Yöredeki halıların genellikle kırmızı, kahverengi, turuncu ve beyaz renklerle karakteristik, zeminin tek göbekli, köşelerin de göbekteki bitki motifleri ile süslü ve hem namazlık, hem de sergi olarak kullanılabilmesi için boyların seccadeden daha uzun" olduğundan bahseder.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX yüzyıl başı batılı tüccarların halıcılık faaliyetleri yörede yoğun olarak sürdüğü bilinmektedir. 20. Yüzyıl ortalarında bu faaliyetlerin bitmiş olmasına rağmen yörede dokunan göbekli halılara "goblen", birim tekrarlı halılara "empirme" gibi desen adları verilmektedir (Sezgin, görüşme: 14.12.2018).

Şark Halı Kumpanyası'nı oluşturan şirketler, ipliklerinin eğrilmesinden halının ihracatına kadar bütün üretim sistemini ellerine geçirdiği görülmektedir" (Ürer, 2002: 26). "İhraç amacıyla dokunan madalyonlu halı örneklerinde hem madalyon hem de halının diğer bölümleri geleneksel halı sanatına uzak batılı sipariş sahipleri tarafından kişisel arzulara göre düzenlenmiştir" (Ürer 2002:72). "Özellikle Londra'da kurulan bürolarda Avrupalıların beğenisine uygun desenler geliştirilmiştir" (Ürer, 2002: 87). "XIX. yüzyıl sonu 20.yüzyılın ilk yarısında Isparta'da dokunan halılar halk arasında serpme güllü, dönümlü, köşe-göbek, naklemeli, boş göbek, düz (tek tip) gülistan, Osmanlı, Goblen ve Çin şeklinde isimlendirilmektedir"(Ürer, 2007:53).

Batı Anadolu'da Şark Halı Kumpanyası'nın döneminin 1935'te fiilen bitmesine rağmen, bu ticari halıcılık etkilerinin özellikle desen ve kompozisyon itibariyle halen hissedildiği görülmektedir. "Bugün Anadolu'nun özellikle Batı bölgelerinde dokunan halılar incelendiğinde, değişen halı kompozisyonu ile örneklerini daha önce göremediğimiz farklı desen uygulamaları dikkat çekmektedir"(Ürer, 2002: 89; 2007.144). "Avrupalı sanatçılar tarafından kendi sanatlarına özgü motif ve kompozisyonlarla kendi zevklerine göre yorumlanarak tasarlanır ve kareli kâğıtlara aktarılır. Bu nedenle, Barok, İran, Kafkas, Afgan, Hint ve Çin desenleri XIX. yüzyılın sonundan itibaren yaygın olarak geleneksel Türk halıcılığına girer" (E. Öz-kavruk Adanır 2017b:253).

Uşak çevresinde dokunan halılarda Batı süsleme zevkinin XX. yüzyılın sonuna kadar devam ettiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Güney ilçesi halı desenlerini iki grupta ele almak gerekir. İlk grupta yerel desen özelliği taşıyan örnekler, ikinci grupta ise ticari akım etkisinde Batı zevkine uygun sipariş halı desenleridir.

Güney'deki halı örneklerinden bazılarında Çal örnekleri ile ilk bakışta benzerlik görülmemekle birlikte, aynı kenar suyu veya biraz daha gelişmiş biçimde, köken itibariyle aynı motifler görmek mümkündür. Örneğin Çal'daki cıngıllı göbek benzerini, cıngıl yerine tırnaklı yaprakların yer aldığı daha estetik biçimlendirilmiş olarak (Fotoğraf 9,11,13, 18) ve dış kenardaki devecik suyu (Fotoğraf 8, 9, 18) Güney örneklerinde de görülmektedir.

Fotoğraf 18. Köşe-göbekli divan Halısı, 1935, 88x160 cm². Güney, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 18'de görülen halı Türk-Gördes düğümü ile dokunmuş, dm²'de düğüm sıklığı 26x38, renkleri kırmızı, sarı, turuncu, krem, pembe, siyah ve açık yeşildir. Dış kenarda devecik suyu, aradaki geniş kenar suyunda kozalak biçimli simetrik yaprak ortasındaki dal ucu Salur damgası ile süslüdür. İnce iç kenar suyu üsluplaşmış dört yapraklı çiçek yangışlıdır.

Halı zemini ¼ simetrik raporlu, köşe-göbek yangışlıdır. Kenarları dandanla sınırlandırılmış göbeğin iki ucunu hataî çiçeği süslemektedir. Göbekte merkezden dört yöne çıkan dallar üzerindeki hataî ve tırnaklı hançer yaprak bezemeleri bulunmaktadır. Çal halılarındaki cıngılı göbeğin kıvrımlı (şal) yaprakları ve boynuz motifleri ve Azerbaycan halılarındaki "Buta" motiflerini hatırlatmaktadır (Fotoğraf 11,13 ve 18).

Bu halının bir benzeri Uşak Çakaloz Camisinde tespit edilmiş ince kenar suları ve köşe-göbek aynı olmakla birlikte, geniş kenar suyu farklıdır (Ürer, 2007:120). Bu halı desen ve renk özellikleriyle Güney halısı özelliği göstermektedir.

Fotoğraf 19. Köşe-göbekli divan halısı, 1946, 108x215 cm². Güney, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 19'da görülen Güney halısı Türk düğümü ile dokunmuş, renkleri kırmızı, sarı, krem, pembe, turuncu, kahverengi, siyah ve mavidir. Göbek ve kenar suyu zemin rengi mor solunca mavi olmuştur. Bu durum renk uyumuna katkı sağlamıştır. Halıdaki ince kenar suları diğer yöre halıları ile aynı olan eğri yangış ve çiçekli sudur. Geniş kenar suyunda S bağlantılı boncuk dizisi ve "S" biçimli stilize ejder motifleri yer almaktadır. Zemin klasik köşe-göbek $\frac{1}{4}$ simetrik rapor tekrarludur. Göbek ve köşe kenarları dandanlı sınırlandırılmış, içi stilize bitki bezemeli ve köşe birimleri göbeğin $\frac{1}{4}$ 'üdür. Bu halının kenar suyu ve zemin deseni aynı olan zemin kenarında "1956 YILI" yazılı kitabesi olan bir benzerine de rastlanmıştır.

Kaynak kişi Ezgin'in (Sözlü görüşme: 14.12.2018) ifadesine göre bu halılara "goblen modeli" adı verilmektedir. Goblen modelinin Batı Anadolu'da üretilen İngiltere kaynaklı sipariş halı desenlerinin devamı olduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 20. Köşe-göbekli divan halısı, 1958, 105x190 cm Güney, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 20'de görülen divan halısı Gördes (Türk) düğümü ile dokunmuş, dm^2 'de düğüm sıklığı 26x30'dur. Bu halının renkleri kırmızı, sarı, krem, pembe, turuncu, siyah, kahverengi olup, siyah sınır çizgilerinde havların dökülmüş olduğu gözlenmiştir. Siyah boyada kullanılan tanenin yünü çürüttüğü ve bu nedenle boyalı siyah ilmelerin çabuk yıprandığı bilinmektedir.

Halı zemini iki ince bir geniş kenar suyu ile çerçevelenmiştir. İçte ince kenar suyu sığır sidiği, dıştaki mine çiçekleri, geniş kenar suyunda simetrik 3 rakamına benzer motifler yer almaktadır. Zemin köşe-göbek desenli, $\frac{1}{4}$ simetrik rapor tekrarludur. Göbek merkezindeki sekizgen iç içe daire biçiminde çerçevelidir. Köşe-göbeğin içi stilize bitki filizleri, üçgenler ve iki ucu lotus bezemelidir.

Uşak'ta Çin sanatından etkilenerek hazırlanmış halı desenleri de dokunmuştur. Bu örnek Tahir Önder koleksiyonunda tespit edilmiş, guvaş boyalı bir Çin halısı modelini çağrıştırmaktadır (Ürer, 2007:78).

1640 tarihli Narh(Fiat) defterlerindeki Uşak halıları listesinde “Kırmızı üzerine ortası sofralu kaliçe” olarak, Köşe-göbekli(madalyonlu) halılardan bahsedilmektedir (Küçükerman, 1990:32). Ayrıca bazı arşiv belgelerinde, Uşak halılarının islahı amacıyla 1890'lı yıllarda Bursa'daki Camilerden 500 yıllık halıların Uşak üretimine örnek olması için toplandığı bahsedilmektedir. Ancak bu gibi tedbirlerin Uşak çevresindeki halılarda geri dönüşü sağlayamadığı (Ürer 2007:144) ifade edilmektedir. Uşak halılarındaki bu yozlaşmanın yerel halı üretimini de etkilediği ve Güney halılarındaki yerel bezemelerin yerini Avrupa zevkini yansıtan bezemelerin aldığı söylenebilir.

Fotoğraf 21. Köşe-göbekli divan halısı, 1945, 95x156 cm². Güney, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 21.'de görülen divan halısı hayli eskimiş durumdadır. Gördes (Türk,) düğümü ile dokunmuş, Dm²'de düğüm sıklığı 29x34'dür. Renkler zeminde kırmızı ve krem, bezemelerde sarı, krem, pembe, turuncu, siyah ve beyazdır.

Halının zikzaklı iki ince sınırla süslü, geniş kenar suyu empirme deseni ile çerçevelenmiştir. ¼ raporlu köşe göbek antinaturalist biçimlendirilmiştir. Merkezdeki rozetten çıkan sekiz yapraklı yıldız yine sekiz yönde lotus biçimli çıkmalarla süslenmiştir. İç birimler yalın hataî benzeri çiçeklerle doldurulmuştur. Bu göbeğin iç kısmı yörede tespit edilen halı heybe gözündeki gözlenmektedir(Fotoğraf 27). Halının geniş kenar suyu S kıvrımlı dal bağlantılı bitkisel (empirme) desenlidir.

Fotoğraf 22. Köşe-göbekli divan halısı, 1933 ve 1940, Güney, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 22.'de görülen köşe-göbekli divan halıları Gördes (Türk) düğümlü olup, her ikisinin de dm^2 'deki düğüm sıklığı 28x34, hayli eskimiş ve solmuş olan renkler kırmızı, sarı, krem, turuncu, siyahtır.

Halılardaki ince kenar suları mine çiçekli, geniş kenar suyu soldakinde S kıvrımlı dal, karanfil motifleri, sağdakinde ise çiçek açmış bitki ve aralarında yalın hayat ağacı motifleri sıralıdır. Halılarda zemin deseni aynı olup, simetrik $\frac{1}{4}$ rapor tekrarıdır. Bu göbek kenarları dendanlı, ortası sekiz köşeli, iki ucu lâle biçimli salbek ve çiçekli bahar dalları sarkmaktadır. Merkezde tam, köşelerde aynı göbek motifinin $\frac{1}{4}$ 'ü yer almaktadır.

Fotoğraf 23. Köşe-göbekli divan halısı, 1961, 97x174 cm Güney, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 23.'de görülen halı Gördes-Türk düğümlü olup, dm^2 'de düğüm sıklığı 28x34, renkler kırmızı, sarı, krem, pembe, turuncu, kahverengi, siyah ve mor solması ile mavi gözlenmektedir.

Kenar suyu empirme desenli bu halının zemin köşe-göbeği biçim olarak Fotoğraf 22'deki halılarla benzerdir. Halı göbeği merkezinde rozet çiçeği süslemeli olup, sekiz bölmeli ve dendanlı sınırlanmış, yıldız biçimli renk çerçevesi, dış kenar dendan sınırlı ve puan süslemelidir. Bu halının zemin yan kenarları muskalı, bir benzeri daha tespit edilmiş olup, onun kenar suyu da "empirme" desenlidir.

Fotoğraf 24'te görülen seccade halısı Gördes (Türk) düğümlü, renkleri kırmızı, pembe, sarı, kahverengi, açık mavi ve beyazdır. İki ince kenar suyunun sınırladığı geniş kenar suyunda rozet çiçekleri ve meşe yaprakları bağlantılı sıralanmıştır. Zemin deseni köşe-göbekli ve $\frac{1}{4}$ simetrik raporludur. Göbek merkezinden çıkan sekiz yöndeki dallar stilize çiçek ve yaprak dolgulu, kenarları dendan sınırlı ve tırnaklı yapraklıdır. Köşe motiflerinin uzantıları yan kenarlarda muska yangışlarıyla süslenmiştir. Bu halıdaki göbek dolgu motifleri ile cıngılı Çal halılarındaki göbek dolgu motifleri arasında yakın benzerlik görülmektedir (Fotoğraf 8,9,11).

Fotoğraf 24. Köşe-göbekli seccade halısı, 1965, 79x140cm Güney, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 25. Köşe-göbekli divan halısı, 1960, 102x202cm Güney, Özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 25’de görülen köşe-göbekli divan halısı Gördes (Türk) düğümlü, dm²’de düğüm sıklığı 28x32, renkleri kırmızı, sarı, krem, pembe, turuncu, siyah, mavidir.

Halı mine çiçekli ince su arasında, yıldızlı rozet çiçeği ve tırnaklı yaprak desenli geniş kenar suyu ile çerçevesidir. Zemin göbekte ise merkezden açılan dörtlü birleşik “çiçek buketi” ve köşelerde “kurdele bağlı buketler” yer almaktadır. Halı zemini açık mavi, kenar suyu kırmızıdır.

Ayrıca Fotoğraf 26.’daki yolluk halının zemini bir önceki halının aynı deseni olan, çiçek buketli üç göbek ve köşeleri kurdela bağlı buketlerle süslenmiştir. Bu halının kenar suyu ise fotoğraf 19’da ki divan halısının aynıdır. Güney halılarındaki kurdele bağlı buketler 19. yüzyılda Batı etkisiyle dokunan halı desenlerinden biri olabileceğini düşündürmektedir.

Fotoğraf 26. Köşe-göbekli yolluk halısı, Güney, özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 27. Halı heybe, 1922, 49x134 cm Güney, özel Koleksiyon, (Kahvecioğlu Sarı, 2018)

Fotoğraf 27'de görülen halı heybenin saraçlı at heybesi olduğu ifade edilmiştir. Heybe gözü (enxboy) 49x50 cm, heybenin orta yarık kısmının uzunluğu 30 cm kenarları saraçlı heybe oldukça yıpranmış durumdadır. Gördes Türk düğümü ile dokunmuş, dm²'de düğüm sıklığı 32x34, renkler bordo, krem, lacivert, kahverengi, haki, açık yeşil, koyu yeşil, mavidir.

Heybe gözleri oldukça karakteristik göbek yangışına sahip (rozet madyon) formunda ¼ simetrik desen raporludur. Sekiz yapraklı çiçek formu dandanla çerçevesel ve ayrıca köşelerde fiyonk benzeri bağları olan süslü kordonla sınırlıdır. Kenar suyu dört yapraklı çiçek bezemelidir. Aynı kenar suyu ağ parçalarda da yer almış, içi çiçekli hayat ağacı ile süslenmiştir. Bu hayat ağacı yangışına Burdur da da rastlanmıştır.

SONUÇ

Denizli'de Oğuz'un 24 boyunun 23'ü bulunduğu ve bu duruma istinaden bölgeye Oğuz boylarının harmanlandığı yer denildiği bilinmektedir. Denizli evlerinin zemininde kilim vardır, kenarlara minder veya maket yerleştirilerek üzerine halı serilip, duvara halı yastıklar döşenir. Bu geleneğe dayalı olarak Güney ve Çal ilçelerinde halı, kilim, heybe, torba, çul, çuval, seccade gibi yün ve kıl dokuma tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. Kız çeyizi olarak Çal'da halı yastık, maket halısı, halı namazlağı, bir çift farda kilim, Güney ilçesinde ise bir çift taban halısı dokunduğu bilinmektedir.

Yörede tespit edilen 20. yüzyıl ortalarında dokunmuş halılarda çözümlü ve atkıda tamamen pamuk ipliği, ilmede yün ipliği kullanılmıştır. Halı ör-

neklerinin hemen hepsinin Türk-Gördes düğümü ile dokunduğu ve kaba kalite halılar olduğu görülmüştür.

Bu yerel halı örneklerinden Çal ilçesinde ulaşılabilen bazı bezeme adları; göllü, sepetli, boynuzlu, cıngılı-çingilli gibi isimlendirilmektedir. Çal halılarında genellikle orijinal bezemelerin yozlaşmadan günümüze ulaştığı, kırmızı, yeşil, sarı, siyah ve beyaz renklerin hâkim olduğu söylenebilir.

Güney ilçesi örneklerinde yerel bezeme unsurlarının yanında, Avrupa desen etkisinin hâkim olduğu gözlenmiştir. Genellikle küçük yaygı (çift taban) halısı zeminin ¼ simetrik raporlu, köşe-göbek desenli, renklerinin kırmızı, kahverengi, turuncu ve beyaz olduğu tespit edilmiştir.

19. yüzyılda başlayan ticari halıcılık faaliyetleri 20. yüzyılda devam etmiş, Denizli'nin her yöresinde olduğu gibi çevre illeri de kapsayan bölgede yerel halı örneklerinin üretiminin yanında Isparta halıcılığı da yaygınlaşmıştır. Bu ticari halıcılık bazı yörelerde az da olsa hâlâ devam ettirilmekte, Milas, Döşemealtı, Hereke gibi pazarı olan halılar dokunmaktadır. Temenni edilir ki yerel örneklerin 19. yüzyılda dokunmuş orijinal örnekleri model alınarak yeniden üretim ve pazarlama çalışmaları yapılsın ve sürdürülsün.

Denizli Halı Terimleri

Atgı: At-kı, argeç; ara-geç, dokumacılıkta, halıcılıkta çözümler arasına geçirilen ip. **Çıkrık:** eğrilmiş tek kat yün, kıl ve pamuk ipliği katlayarak bükme için kullanılan araç.

Çile: İpek, yün, pamuk vb. her türlü iplik demeti.

Çözü: çöz-gü, dokumada önce hazırlanan ve tezgâha takılan iplik. **Çözü çözmek:** Çözü ipini hazırlayıp tezgâha yerleştirmek.

Direzi: Çözü, halı, kilim, bez gibi dokumalarda tezgâha uzunluğuna gerilen çözü iplikleri.

Eğirgeç: Yün eğirmeye yarayan araç, kirmen. **Eğirmek:** Yünü büküp iplik yapmak.

Eğrik: Eğir-ik, bükülmüş ip haline getirilmiş pamuk ya da yün.

Eriş: Ar-ış, dokuma tezgâhlarında uzunluğuna atılan ip, arış, çözü ipliği.

Gerim: Ger-im, dokumacılıkta tezgâha gerilen çözü iplikleri.

Gücü ipliği: İp-lik, Dokumada kullanılan sağlam, kalın iplik.

Gülcan: İpliği makaraya ya da masuraya sarmak için iplik çilesinin geçirildiği silindir biçimindeki araç, (çağra, çare, gevle, gülcen)

Isdar: (astar) Halı, kilim vb. şeyler dokunan tezgâh. İki yanda, ikisi altta ve üstte dört ağaç,

İlme: İlmeç; il-meç, dikme, düğüm, halı ya da dokuma dokunurken hav oluşturmak için çözgü çiftine atılan düğüm,

İpacı: İp-ağaç, ipağacı, çözgü çekilen ağaç, dokuma tezgâhı.

İy, iğ: Pamuk, yün lifini eğirip iplik yapmada kullanılan, bir ucunda kalın yuvarlak tahta tengerek olan, diğer ucu çengelli olan ağaçtan yapılmış araç.

Kecire: Dokumacılıkta ipliği sarmakta kullanılan çıkırık.

Kirkit: Dokumacılıkta atkı ipliğini sıkıştırmak için kullanılan demirden ya da ağaçtan yapılmış dişli araç. (girit)

Kirman ~ kirmen: Egir-men, elde yün eğirmeye yarayan tahta araç. Bir iğ üzerine çapraz şekilde geçirilen çapraz tahta kanat üzerine eğrilmiş yün ipliği bu sarılır. kücümek: kücü-le-mek, Tezgâhta halı, kilim, kumaş vb. dokurken çözgü ipliklerini gücü ağacına bağlamak.

Melik: Dokumada atkılık iplikten hazırlanmış küçük çile iplik. Solan boya: sol-an boya, Avrupa'dan gelen kimyasal boya, anilin.

Sügmek: süñ-mek -"eğirmek" veya süy-mek "uzamak", eğirmek, düzelterek uzatmak.

Sümen: süğ-men, eğirmek için işlem görmüş tiftik, yün lifleri.

Süyüm: süy-üm, süy; uzamak, bir sap iplik, kol genişliğiyle kirmene sarılacak uzunlukta yün iplik.

Tengere: tengerek-tengirek, yün eğirmeye yarayan tahta araç, iğe geçirilen ortası delik yuvarlak tahta.

Tokalaç: tok-a-la-ç, toku-la-ç, eğrilmeden önce bilezik biçimi verilmiş yün topağı. Tulup-Dulup: hallaç atılarak eğilmeye hazırlanmış yün ya da pamuk. Kırkılmış, taranmış keçi kılı; dulup, Çekirdekli pamuk; tulup, eğri-ilecek duruma getirilmiş tiftik topu.

Yapağı: yap-ağı, örtmek, kapatmak, kırkılmış koyunyünü.

Kaynakça

- Adanır, Elvan Özkavruk. (2017). "19. yüzyılda İzmir'in Levanten Halı Tüccarları", *İzmir Kent Ansiklopedisi Kültür Sanat 1*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi, s. 256-260.
- Alantar, Hüseyin (2006) "Çal 1930'lar" *Bir Kültürün Dokunuşu*, Karakter Color Matbaası A.Ş., İstanbul.
- Anonim, (TS 43/Nisan 1992) *Tekstil Yer Döşemeleri-El Dokuması Halılar Türk Halıları*, Ankara, Türk Standartları Enstitüsü.
- Atalay, Besim (1992) (Kaşkarlı Mahmut) *Divanü Lugat-it Türk Tercümesi*, AKDITYK. Türk Dil Kurumu Yay:521, Ankara.
- Bayar, Muharrem (2007) "Karahisar-ı Sahip Sancağı Şer'iyeye Sicillerinde Çal Kazası", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi, 01-03 Eylül 2006, Çal Sempozyumu Bildirileri*, Çal Yöresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayını:3, Denizli, s:258-265.
- Deniz, Bekir (2000) "*Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıllar*", Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara.
- Efendi, Rasim-Aliyeva, Kübra (1998) "*Azerbaycanın Halı ve Halıçılık Terminleri Lügatı*", Azerbaycan Elmler Akademisi Mimarlık ve İncenanat Enstitüsü, Bakü.
- Güler, Ali (1999) "Mustafa Kemal Atatürk'ün Soyü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XV. Sayı:45, Ankara, s:969-1009 <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Ali-GÜLER-Mustafa-Kemal-Atatürkün-Soyu.pdf>erişim;29.12.2018.
- İsimsiz, "Bu halı uçuracak" *Milliyet.com.tr, Ekonomi Haber*, Son Güncelleme: 26.03.2018, Erişim; 29.12.2018.
- Kerimov, Latif (1983) "*Azerbaydjaskiy kovyor*", Bakü, Gyandjlik.
- Keskin, Sema (2007) "20. YY. Çal Yöresi El Sanatları Üzerine Bir Araştırma", *21. Yüzyıla Girerken Geçmişten Günümüze Çal Yöresi, 01-03 Eylül 2006, Çal Sempozyumu Bildirileri*, Çal Yöresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Yayını:3, Denizli, s: 562-585.
- Koyuncu Okca, Ayşegül (2016) "Denizli'de Kaybolmaya Yüz Tutmuş Kimi Geleneksel Meslekler", *Akademik Bakış Dergisi* Sayı: 58, Kasım - Aralık, E-Dergisi ISSN:1694-528X, Celalabat-KIRGIZİSTAN s:201-223, <http://www.akademikbakis.org> erişim; 29.12.2018.
- Kuran-ı Kerim, Feth suresi 48.

Küçükerman Önder, (1990) “İzmir Limanı ve Isparta Fabrikası”, Sümerhalı Yay. İstanbul.

Muradov, Vidadi (2008) *Azerbaycan Xalçaları*, Azer İlme Ltd. Bakı Qadirova, Dürdane, (2008) *Azerbaycanın Namazlıq Xalçaları*, Bakı.

Paşayeva, Valide (2011) “Azerbaycan İşlemelerinde Buta Motifi”, *III. Uluslararası Türk El Dokumaları (Tekstil ve Gelenekli Sanatlar) Kongresi/Sanat Etkinlikleri*, 30- 31 Mayıs 2011, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yay. Konya, s:99-110

Soysaldı, Aysen - Paksoy Özgür (2007) “Çal Halıları” *Çal Sempozyumu Bildirileri (21. Yüzyıla Geçmişten Günümüze Çal Yöresi*, 01-03 Eylül 2006), çal yöresi Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği yay:3, Denizli, s:827-834.

Soysaldı, Aysen – Aral, Songül (2015) “Burdur İli Kocaaliler Köyü Halılarının Teknik ve Desen Özellikleri” *1. Teke Yöresi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 04-06 Mart 2015, Cilt:II, Burdur, s: 1531-1546.

Sümer, Faruk (1980) “Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy-Teşkilatları-Destanları”. Ana Yay. İstanbul.

Taşdelen, Hasan (2009) “Arap Deyim ve Atasözlerinde ‘El’ Motifi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2, Bursa, s: 209-250

TOK Turgut. (2015) Denizli ve Yöresinde Oğuz Yerleşimine Dair Bazı Tespitler, *5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları ANKARA / s: 617-628.

Ürer Harun, (2007) *Haneden Ticarethaneye Batı Anadolu Halıcılığı(1836-1935)*, Ege Üniversitesi yay. İzmir.

Ürer Harun, (2002) *Yabancı Şirketlerin Batı Anadolu Bölgesi’ndeki Halıcılık Faaliyetleri Ve Bunun Geleneksel Türk Halı Sanatına Etkileri*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Zaimoğlu Ömer - Teker Menekşe Suzan (1913) “Kovanlık Köyü-Ovaköy Camii(-Döşemealtı/Antalya) Halıları”, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt 3, Sayı:6, s:169- 262 <http://dergipark.gov.tr/akdenizsanat/issue/27653/291434>

Kaynak Kişi: Rıfık Ezgin; Koleksiyoner, Halı, kilim tüccarı, Denizli Merkez.